

दृत रिमिट्राइवर्स अण्ड क्रिकेटर्स

२२/२३ इंडियन इलेक्ट्रो, दुर्गाबाल, तासगाव (जि. सांगली)
फोन: (०२३४५) २५०७३३, हु. २५०७३३, नि. २५०७३३

स्टॉकिंग अपार्टमेंट अभियान इंसिट्यूट
इलामधन अभियान इंसिट्यूट

- सिमेंट पाईप, सेटोंक टंकस व पाण्याचे हांड
- हेडलिंग मैस्यर नयार केतेते सिमेंट टंकस (विटा)
- रोलींग शर्ट्स व सर्व प्रकारचे फिलिकेशन कामागारी

प्राप्त इंद्रजह गोरु मो. १२३२३४३३३

UNIQUE ICAL & CHEMICALS

AUTHORISED DEALER
IN REMI INSTRUMENTS

DEALERS IN

All Kinds of Biological Chemical,
Glassware Instrument and Equipment,
Borosil, J-Sil Emkay, Elico, Ketan
Equiptronics, Whatman, Visual Chart etc.

tan App; 3rd Lane, Shahupuri, Kolhapur - 416 004
16 (R)937095, E-mail : Vinodunique@yahoo.com

मिहाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघाचे द्वितीय प्रयोगित वैज्ञानिक

रिहिम संरोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Refereed Research Journal) ISSN No. 2319-6025

(विद्यापीठ अनुसन आणग नवी दिल्ही मान्यता अ. क्र. ६४१७५)

वर्ष दहावे : अंक पंचवीस व सत्त्वीसावा
जानेवारी-फेब्रुवारी-मार्च, एप्रिल-मे-जून २०२१

लोकसंस्कृतीची आविष्कार कृपे

◎ संपादक ◎

प्रा. (डॉ.) शिवकुमार सोनाळकर
अध्यक्ष, शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर

◎ अतिथी संपादक ◎

डॉ. चिंतिंद हुजरे
प्राचार्य, पद्मभूषण डॉ. वसंतरावदादा याटील महाविद्यालय, तासगाव, जि. सांगली

डॉ. तातोबा बदमे

डॉ. शहजी घाटील

◎ कार्यकारी संपादक ◎

डॉ. नीला जोशी

◎ संपादक मंडळ ◎

प्रा. (डॉ.) नंदकुमार मोरे डॉ. गोमटेश्वर पाटील डॉ. तातोबा बदमे डॉ. दिनेश वाधुबेरे

◎ सलगार समिती ◎

डॉ. राजन गवस डॉ. प्रकाश कुमार डॉ. डी. ए. देसाई डॉ. अनिल गवळी

◎ प्रकाशक ◎

अध्यक्ष, शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर
अनुराज, ७/व सूर्यवंशी कॉलनी, सानेगुरुजी वसाहत, कोल्हापूर - ४१६ ०११

सुदूरक

देशमाने ऑफसेट,

औद्योगिक वसाहत, पलूस, (जि. सांगली) ४१६ ३१०, मो. ९९७०७००७५८

मूल्य: ₹ ३००

ही संशोधन पत्रिका प्रकाशक डॉ. शिवकुमार सोनाळकर, यांनी शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर, यासाठी देशमाने ऑफसेट, औद्योगिक वसाहत, पलूस येथे आपूरु अनुराज, ७/व सूर्यवंशी कॉलनी, सानेगुरुजी वसाहत, कोल्हापूर - ४१६ ०११ येथे प्रकाशित केली. या प्रतिक्रिया भ्रक्तु झालेल्या मराठी संपादक, प्रकाशक, संस्कृत संहार असतीलच असे नाही.

पांडिकर : विवाहपूर्व विधीचा लोकाविष्कार	अनंता मन्त्रिंद्र कर्मसु	₹१०
शांगेचे धर्मातील लोकविधिंचे स्वरूप	डॉ. मंतोश हिंमठ	₹१३
प्रह्लादपरिसरातील लोकविधिंचे ऐतिहासिक महत्त्व	डॉ. सुहासकुमार बोबडे	₹१७
भूस्तीम खियांच्या जात्यावराच्या ओळ्या	डॉ. आर. के. शनेदिवाण	₹२०
आदिवासी लोकगीत – कामड नाचाची गाणी.	गजानन चवळण	₹२५
जागरण – गोंधळ यांगधीत परस्पर साम्य भेद	संगीता प्रकाश साळुंखे	₹२८
आदिवासी लोकगीतातील निसर्ग संस्कृती	स्नेहत जयराम सावंके	₹३०
योतराज : लोककलासंस्कृतीचा एक उपासक	धनाजी उर्फ घरंजय सोममाथ अभिसे	₹३३
भोंडला भुलावाई : स्त्री गीताचा अमूल्य ठेवा	डॉ. प्रतिमा प्रदीप पाटणे	₹३६
महादेव कोळी आदिवासी भाहिलोंचा मौखिक आविष्कार	सुमन बऱगड	₹३९
न्रतकथा – लोकसंस्कृतीचे एक आविष्कार रूप	डॉ. सुवर्णा नामदेव याटील	₹४१
चहिणावाई चौधरी यांच्या कवितेतील	डॉ. सविता भाईवराव घवार	₹४४
कृषीसंस्कृती आणि लोकजीवन		
बडार समाज लोकगीतातून उत्तरांगारी स्वीकृत्ये	सौ. दिव्यालालमी विजय देवगोळी	₹४७
जातक कथा एक मौखिक आविष्कार	चर्षा बालासो जांदळे	₹४९
लोकसंस्कृतीचा उपासक योतराजाचे प्रयोगरूप	माधवी सुरेंद्र घवार	₹५२
निसर्गपूजक आदिवासीची लोकसंस्कृती	रघुनाथ चंद्र गवळी	₹५६
प्रस्तुती महाज्यातील लोकवैततः खंडोबा	डॉ. शिवाजी महादेव होङ्गे	₹५९

डॉ. शिवाजी महादेव होडगे

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय, मुरगूड
ता. कगळ, जि. कोल्हापूर

महाराष्ट्रात च कनाटकात खंडोबाची अनेक पवित्रे क्षेत्रे प्रसिद्ध असून तेथे दिनविशेष परत्ये यात्रा, उत्सव ही साजरे केले जातात, महाराष्ट्रात जेजूरी (जि.पूणे) पाली (जि.सातारा) इ. क्षेत्रे तर कनाटकात मंगसूली (जि. बेळगाव) मैलारलिंग (जि. धारवाड) (जि. बेळुरी) इ. क्षेत्रे प्रसिद्ध आहेत. रविवार, सोमवरी अमावस्या चैत्री, श्रावणी व माघी पौर्णिमा तसेच चंपाषष्ठी हे दिनविशेष खंडोबाच्या उपासनेत महत्वाचे मानले जातात, बेल, भंडारा व दवणा हया चस्तुना त्याच्या पूजेत विशेष महत्व असून कोंदा त्याता प्रिय आहे. त्याला मांसाचाही नैवेद्य दाखवितात. खंडोबाच्या स्वरूपाविषयी श. बा. जोशी, पांडूरंग देसाई, ग. ह. खरे, रा. चि. देरे प्रभृती विव्दानांनी संशोधनपूर्वक विविध मते मांडली आहेत, खंडोबाला 'खंडोबा' आणि 'कोंद' या दोन्ही नावांच्या सामंजस्यामूळे काही लोक स्कंदचा अवतार मानतात.

ल. रा. पांगारकर यांनी आपल्या मराठी वाडमयाच्या इतिहास दुस-याखंडात नाथांच्या वाढ्या मुरळीवरील भारुडांच्या निमित्ताने विषयी खंडोबाव हा देवगडकर जाधवांच्याही फारपूर्वी झालेला एक शिवअवतार असावा, खंडोबाय हा विख्यात वीर होता.

यळकोट ही खंडोबाच्या उपासनेतील गर्जना सर्वत्र रुढ आहे. येळू या कानडी शब्दाचा अर्थ 'सात' असा आहे. अर्थातच येळूकोटी म्हणजे सातकोटी मल्हारी मार्तंडात मार्तंड भैरवाचे सैन्य सातकोटी जणांचे असल्याने वर्णन येते. एककोटी तपोधन च 'एळकोटी महादेव' हे मैलार निर्देशक उल्लेख श्री. देसाई व श्री खरे यांनी निर्देशनास आणले आहेत.

वाढ्यामुरळीचे जागरण :-

अहं वाढ्या, सोहं वाढ्या, प्रेमनगर वारी ख

सावध होऊन भजनी लगा कैवारी ख

असा उल्लेख नाथांनी केला आहे. गोंधळाच्यावेळी खंडोबाचा 'टाक' ठेवून यूजा केली जाते, शेजाती लंगर लावलेला असतो. पाच पावली करणे, कोटंब करणे, लंगर तोडणे, तची उवलणे, असे विधी केले जातात. या पूजाविधीत भंडा-याला अतिशय महत्व असते. खंडोबाच्या नावाने भंडारा उधळला जातो. 'येळकोट येळकोट अतिशय मल्हार' या नावाने उदोकार केला जातो, गोंधळाच्या कार्यक्रमात जसे आख्यान असते तसे जागरणामध्ये शेवटच्या भागात कथा लावली जाते. वाढ्या मुरळी या खंडोबाच्या उपासक आहेत.

खंडोबा हा कडक शिस्तिचा आहे प्रमुख म्हणून शिस्त असणे रास्ताच आहे. हया खंडोबाची काही स्थाने जागृत मानली गेली आहेत. त्यात मणीचूल पर्वत म्हणजे

आताचे जेन्हुरी, पाली - पेम्बर, नेवासे - पारंपर आणि मंगसुली, खंडोबा हा सैन्याचा अधिपती असल्यामुळे युद्धकाळात रात्रीचे जागे राहणे खूप महत्वाचे होते. त्यासाठी रणवादय वाजवून रात्र जागती ठेवली जायची त्यातूनच जागरण - गोंधळ हया लोक-कलेचा उगम झाला. सेनापती खंडोबाला त्यामुळेच जागरण अतिशय प्रिय आहे. लग्न झालेलं नवीन जोडपं खंडोबाचा गोंधळ घालतात आणि त्याची कृपा ग्रास करतात, हया प्रसंगी कडी लंगर तोडायची प्रथा आहे. कडी लंगर म्हणजे एक लोखंडी साखळी असते ती गोंधळात पूजेच्या ठिकाणी ठेवली जाते आणि गोंधळ समाप्तीच्यावेळी तोडली जाते. मल्हारी-मार्टंडाला बोली भाषेत खंडोबा म्हणतात करण द्याच्या हातात कायम खंड म्हणजे खड तलवार. आहे खंडधारण करणारा म्हणून खंडोबा.

श्री. खंडोबा तथा मल्हारी मार्टंड या लोकदेवतांचे लोकमानसातील स्थान, त्यांची चरित्र कथा, त्यांचे उपासक, जागरण, गोंधळ या सगळ्यांचा संक्षिप्त उल्लेख शोध मिळंधातून केला आहे. महाराष्ट्रातील सर्व जाती-जमातींच्या, कुळधर्म, कुळाचार या लोकदेवताला महत्वाचे स्थान आहे. खंडोबा बळीराज्याच्या राज्यातील महाराष्ट्र क्षेत्राचा अधिपती मानला आहे. खंडोबा दैवताने महाराष्ट्रातील सर्व भगातील जनसामान्यावर आपला प्रभाव गाजवून महाराष्ट्राचे कुलदैवत म्हणून प्रतिष्ठा मिळवली आहे. ब्राह्मणापासून ते माळी, कोळी-धनगर जातीतील सर्वसामान्यापर्यंत आणि मुस्लीम समाजातील मळुखान किंवा अजमतखान यांच्या पर्यंत खंडोबाची उपासना केली जाते. अशा प्रकारे महाराष्ट्राचे कुलदैवत असणा-या खंडोबाला मल्हारी महात्म्यातील म्हणावे लागेल लोकदेवत म्हणावे लागेल.

संदर्भ ग्रंथ

- १) डॉ. शिंदे, विश्वनाथ : लोकसाहित्य भीमासा, स्नेहवर्धकप्रकाशन पूणे २६ जाने १९९८
- २) कायत, अशोक : मल्हारीचा वाच्या आणि मल्हारीची मुरळी प्रसाद मार्च १९७३
- ३) कांवळे, उत्तम : वाच्यामुरळीचे बदलते जग, रविवार सकाळ २५ संप्टेबर १९८८
- ४) मांडे, प्रभाकर : लोकसाहित्याचे स्वरूप : गोदावरी प्रकाशन औरंगाबाद
- ४ थी आकृतीडिसेबर-२०००
- ५) खरात, महेश, गजानन अपिने, लोकसाहित्य जीवन आणि संस्कृती, सायन पञ्चिकेशन पूणे ३० प्र. आ. ३१ जूलै २०१७
- ६) डॉ. भोसले, द. ता. लोकसंस्कृती स्वरूप आणि विशेष पदमगंधा प्रकाशन, पूणे २७ मे २००४
- ७) ढेर, अरुण, गर्जेंद्रगडकर चर्षा : लोकसंस्कृतीचे ग्रतिभा दर्शन यदमगंधा प्रकाशन पूणे प्र. आ. २१ जूलै २०००
- ८) डॉ. मोरजे, गंगाधर : लोकसाहित्य बदलते संदर्भ, बदलती रूपे पदमगंधा प्रकाशन पूणे प्र. आ. ३ जूलै १९९७
- ९) डॉ. खंदारे, साहेब : लोकसाहित्य शब्द आणि प्रयोग प्रतिमा प्रकाशन, पूणे प्र. आ. २००४
- १०) बाबर, सरोजिनी : गोंधळयांची गाणी, नवभारत ऑक्टो १९७८

१६० | लोकसंस्कृतीची आविष्कार रूपे

*Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Margud, Tal. Kagal, Dist. Kolhapur.*

ISSN No. 2319-6025

प्रस्ता
मोज.
मराठ
चाड.
बळ.
जीवं
त्याच
नव्हे
राजा
समा
कल
आप
काहं
लोक
साम
याहि
भरू
करण
शुगा
बसर
झालं
तरी
लाग
प्रमा
तर
करु
गण
कल

कल

ISS